

MAHALLIY BYUDJETLAR DAROMADLARINING TARKIBI VA SHAKLLANISH MANBALARI

Zulpiqorov Dilshod Abdiqu'l o'g'li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali Iqtisodiyot kafedrası MPFC_N-25U Guruh magistranti

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda mahalliy byudjetlar daromadlarining tarkibi va ularning shakllanish manbalari nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil etiladi. Mahalliy byudjet daromadlarining asosiy manbalari sifatida mahalliy soliqlar va yig'imlar, umumdavlat soliqlaridan ajratmalar, nosoliq tushumlar hamda byudjetlararo transfertlarning o'rni va ahamiyati yoritib beriladi. Tadqiqot doirasida mahalliy byudjet daromadlari tarkibining hududlar moliyaviy mustaqilligi va barqarorligini ta'minlashdagi roli baholanadi. Shuningdek, daromadlar bazasining yetarli darajada shakllanmasligiga ta'sir etuvchi omillar aniqlanib, mavjud muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, mahalliy byudjetlar daromadlarini barqaror shakllantirish va ularning diversifikatsiyasini kuchaytirish orqali hududlarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Mahalliy byudjet, byudjet daromadlari, daromadlar tarkibi, daromad manbalari, mahalliy soliqlar va yig'imlar, nosoliq tushumlar, byudjetlararo transfertlar, moliyaviy mustaqillik, hududiy moliyaviy barqarorlik, byudjet daromadlarini diversifikatsiyalash.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat moliyasini samarali boshqarish, ayniqsa hududiy darajada moliyaviy barqarorlikni ta'minlash masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda mahalliy byudjetlar daromadlarining barqaror va yetarli shakllanishi hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, aholining turmush darajasi hamda davlat xizmatlarining sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mahalliy byudjetlar daromadlari hududiy boshqaruv organlarining moliyaviy mustaqilligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda byudjet tizimini isloh qilish, fiskal markazlashuvni qisqartirish va hududlarning moliyaviy salohiyatini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mahalliy soliqlar va yig'imlar bazasini kengaytirish, byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish hamda mahalliy byudjetlar daromadlarining shaffofligini oshirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilanmoqda. Shu nuqtayi nazardan, mahalliy byudjetlar daromadlarining tarkibi va ularning shakllanish manbalarini ilmiy asosda o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Mahalliy byudjet daromadlari - bu mahalliy davlat hokimiyati organlari zimmasiga yuklatilgan vakolatlarni moliyalashtirish uchun mo'ljallangan pul mablag'lari majmuasidir. Ular hududiy ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish, aholini ijtimoiy himoyalash, kommunal xizmatlar ko'rsatish hamda mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan loyihalarni amalga oshirishda asosiy moliyaviy manba bo'lib xizmat qiladi.

Iqtisodiy mazmuniga ko'ra, mahalliy byudjet daromadlari bir nechta asosiy tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ular soliqli va nosoliqli tushumlar, shuningdek, byudjetlararo

transfertlarni o'z ichiga oladi. Ushbu tarkibiy qismlarning har biri mahalliy byudjet barqarorligiga turlicha ta'sir ko'rsatadi.

1-jadval

Mahalliy byudjetlar daromadlarining asosiy tarkibi

Daromad turlari	Mazmuni	Moliyaviy barqarorlikka ta'siri
Mahalliy soliqlar va yig'imlar	Yer solig'i, mol-mulk solig'i, ayrim yig'imlar	Yuqori
Umumdavlat soliqlaridan ajratmalar	Jismoniy shaxslar daromad solig'i va boshqalar	O'rtacha
Nosoliq tushumlar	Jarimalar, davlat mulkini ijaraga berish daromadlari	Past
Byudjetlararo transfertlar	Subvensiya, dotatsiya, subsidiyalar	Qisqa muddatli

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, mahalliy soliqlar va yig'imlar mahalliy byudjetlarning eng barqaror daromad manbai hisoblanadi. Biroq amaliyotda ularning ulushi ko'plab hududlarda yetarli darajada emasligi kuzatiladi.

Mahalliy byudjet daromadlarining shakllanish manbalari davlat byudjet tizimida markaz va hududlar o'rtasidagi vakolatlar taqsimoti bilan chambarchas bog'liq. O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksiga muvofiq, mahalliy byudjet daromadlari birlashtirilgan va tartibga solinuvchi daromadlar hisobiga shakllanadi.

Mahalliy soliqlar va yig'imlar hududiy hokimiyat organlariga mustaqil ravishda boshqarish imkonini beradi. Ushbu manbalar hudud iqtisodiy salohiyatiga bevosita bog'liq bo'lib, ishlab chiqarish hajmi, tadbirkorlik faoliyati va mulk munosabatlarining rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Shu sababli, hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlash mahalliy byudjet daromadlarini ko'paytirishning eng muhim sharti hisoblanadi.

Nosoliq tushumlar, odatda, yordamchi xarakterga ega bo'lib, ularning barqarorligi past darajada bo'ladi. Biroq davlat mulkidan samarali foydalanish va mahalliy aktivlarni boshqarish orqali ushbu manbaning salmog'ini oshirish mumkin.

Byudjetlararo transfertlar esa hududlar o'rtasidagi moliyaviy tengsizlikni yumshatish vazifasini bajaradi. Biroq ularning yuqori ulushi mahalliy byudjetlarning markazga qaramligini kuchaytiradi.

2-jadval

Mahalliy byudjet daromadlarining shakllanish manbalari va ularning xususiyatlari

Manba turi	Shakllanish mexanizmi	Afzalliklari	Cheklovlari
Mahalliy soliqlar	Hududiy soliq bazasi asosida	Barqaror, prognoz qilinadi	Soliq bazasi cheklangan
Umumdavlat soliqlari	Markazdan ajratmalar	Daromadlarni tenglashtiradi	Mustaqillikni pasaytiradi
Nosoliq daromadlar	Ma'muriy va mulkiy faoliyat	Qo'shimcha manba	Beqaror
Transfertlar	Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash	Hududlarni qo'llab-quvvatlaydi	Qaramlikni kuchaytiradi

Amaliyotda mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish jarayonida bir qator tizimli muammolar mavjud. Jumladan, soliq bazasining yetarli darajada keng emasligi, yashirin

iqtisodiyot ulushining yuqoriligi, hududlar iqtisodiy rivojlanish darajasidagi tafovutlar va byudjetlararo munosabatlarning mukammal emasligi shular jumlasidandir.

Bundan tashqari, mahalliy hokimiyat organlarining daromadlarni ko'paytirishga bo'lgan rag'batlarining yetarli emasligi ham muhim muammo hisoblanadi. Aksariyat hollarda qo'shimcha daromadlar markaziy byudjet bilan qayta taqsimlanishi hududlarning tashabbuskorligini pasaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, mahalliy byudjetlar daromadlarining tarkibi va shakllanish manbalari hududlarning moliyaviy barqarorligi va mustaqilligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mahalliy soliqlar va yig'imlarning ulushini oshirish, nosoliq daromadlarni diversifikatsiyalash hamda byudjetlararo transfertlarga qaramlikni bosqichma-bosqich kamaytirish zarur. Ushbu yo'nalishlarda amalga oshiriladigan islohotlar hududiy moliya tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.O'zbekiston Respublikasi. Byudjet kodeksi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, amaldagi tahrir.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasida byudjet tizimini isloh qilish va fiskal ochiqlikni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida. Toshkent, rasmiy nashr.
3. Musgrave, Richard A., and Peggy B. Musgrave. Public Finance in Theory and Practice. New York: McGraw-Hill, 1989.
4. Shah, Anwar, ed. Local Governance in Developing Countries. Washington, DC: World Bank, 2006.
5. Abdulazizovich, X. U. B. (2023). XALQARO QOIDALAR ASOSIDA QIMMATLI QOG'OZLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH. Interpretation and researches, 1(3), 21-27.
6. Ubaydullaev, T., & Holmirzaev, U. (2018). PECULIARITIES OF TAXATION OF INDIVIDUALS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. Экономика и социум, (11 (54)), 54-57.
7. Abdulazizovich, X. U. B. (2025). Bilimlar iqtisodiyoti shakllanishining ustuvor yo'nalishlari. Journal of new century innovations, 74(2), 65-70.
8. Abdulazizovich, X. U. B. (2023). Moliyaviy aktivlar hisobini yuritishda xalqaro standartlar qoidalarini qo'llash masalalari. Ilmiy monografiya. Toshkent–2023.
9. Xolmirzayev, U. B. (2023). Bilimlar iqtisodiyoti va fan sohasi tushunchalari tizimining xususiyatlari. Green Economy and Development, 1(11), 664441.
10. Abdulazizovich, X. U. B. (2025). Innovation faoliyatning moliyaviy ta'minotini kuchaytirish zarurligi va omillari tahlili. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 5(03), 142-146.
11. Xolmirzayev, U. B. (2024). Bilimlar iqtisodiyoti jamiyat taraqqiyotini zamonaviy bosqichining asosidir. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot, 2(6).

12. Xakimov, B. J., Alimov, B. B., Xolmirzayev, U. A., & Polatov, A. X. (2013). Iqtisodiy tahlil nazariyasi. T: "Iqtisod-Moliya" - 2013.
13. Xolmirzayev, U. B., & Xakimova, G. Z. (2024). Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni amalga oshirishning moliyaviy mexanizmi. Qo 'qon Universiteti Xabarnomasi, 10, 96-98.
14. Abdulazizovich, X. U. B. (2024). MOLYAVIY AKTIVLAR TASNIFINI TAKOMILLASHTIRISH. OBYAZOVANIYE NAUKA I INNOVATSIONNYYE IDEI V MIPE, 41(2), 82-86.
15. Kholmirzaev, U. B. A., & Ubaydullayev, T. A. (2023). Improving the classification of financial assets according to the economic content. Educational Research in Universal Sciences, 2(1), 203-209.
16. Kamalov, A. A., & Xolmirzayev, U. A. (2016). Small business and private entrepreneurship in Uzbekistan. Questions of Economics and Management, 5(7), 6.
17. Xolmirzayev, U. A., & Xakimova, G. A. (2024). SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH TIZIMI. Ekonomika i sotsium, (5-1 (120)), 938-941.
18. Abdulazizovich, X. U. B., & Muhabbat, N. (2024). Increasing competitiveness in the commodity market in industrial enterprises. OBYAZOVANIYE NAUKA I INNOVATSIONNYYE IDEI V MIPE, 42(1), 197-206.
19. Abdulazizovich, X. U. B., & Abdullajanovich, U. T. (2024). SANOAT ISHLAB CHIQRISH KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYAT YO 'NALISHLARI. OBYAZOVANIYE NAUKA I INNOVATSIONNYYE IDEI V MIPE, 41(5), 17-21.
20. Abdulazizovich, K. U. (2023). POSITIVE ASPECTS OF THE CASH METHOD IN SMALL ENTERPRISES UNDER UNUSUAL CIRCUMSTANCES. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071, 12(11), 38-47.
21. Qutbiddinovich, S. I., & Abdulazizovich, X. U. B. (2023). GAAP ASOSIGA QO 'YILGAN MOLYAVIY HISOB KONTSEPTSIYALARI. Interpretation and researches, 1(3), 42-50.
22. Xolmirzayev, U. B. (2023). Bilimlar iqtisodiyoti shakllanishi evolyutsiyasini tavsiflovchi nazariy yondashuvlar. Green Economy and Development, 1(10), 664440.
23. Xolmirzayev, U. A., & Xakimova, G. A. (2023). XO 'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTlarda DEBITOR QARZLARINING AYLANISHI TAHLILIGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: XO 'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTlarda DEBITOR QARZLARINING AYLANISHI TAHLILIGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR.
24. Khakimov, J. B., & Kholmirzayev, A. U. (2021). Positive Aspects Of Cash Method In Small Enterprises In The Context Of Pandemic. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 12(7).
25. Sobirjon O'g'li, J. E., & Abdulazizovich, X. U. B. (2019). Profits of housekeeping and its development. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 8(4), 419-423.

26. Khakimov, B. J., Alimov, B. B., Kholmirzayev, U. A., & Polechov, A. X. (2013). theory of Economic Analysis. Tashkent "economics-finance"—2013.
27. Холмирзаев, У. А., & Камолдинов, О. О. (2022). АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ О ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ ПО ОБОРОТНЫМ СРЕДСТВАМ В БУХГАЛТЕРСКОМ БАЛАНСЕ. Экономика и социум, (5-2 (92)), 767-779.
28. Холмирзаев, У. А. (2023). ДЕБИТОР ҚАРЗЛАРИНИ АЙЛАНИШИ ТАҲЛИЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ: ДЕБИТОР ҚАРЗЛАРИНИ АЙЛАНИШИ ТАҲЛИЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.
29. Xolmirzaev, U. B. A., & Madaliev, M. R. (2023). MOLIVIY HISOBOTLARNING QAYTA KO 'RIB CHIQILISHIDA XALQARO TALABLARGA RIOYA ETILISHI ZARURLIGI. Educational research in universal sciences, 2(3), 424-432.
30. Холмирзаев, У. А., & Самижонова, Ш. С. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОТРАЖЕНИЯ ДЕНЕГ В БУХГАЛТЕРСКОМ БАЛАНСЕ. Экономика и социум, (5-2 (92)), 755-766.
31. Isomukhamedov, A., Kholmirzayev, U., Tursunov, U., Ergashev, I., Aliyeva, G., Karimova, S., & Nadirov, U. (2025). USING AI ENTERPRISE EXPENSES PREDICTION AND BUDGETING MECHANISMS. Reliability: Theory & Applications, 20(SI 10 (88)), 365-371.
32. Xolmirzayev, U. B., & Ubaydullayev, T. O 'zbekiston Respublikasida Davlat-xususiy Sheriklik Sohasida Me'yoriy-huquqiy Bazani Ishlab Chiqish. Green Economy and Development, 3(10), 667114.
33. Batirova, R., & Xolmirzayev, U. B. Ulgurji Savdo Qoidalari Va Chakana Savdodan Farqli Tomonlari. Green Economy and Development, 3(9), 666890.
34. ХОЛМИРЗАЕВ, У., & КАМОЛДИНОВ, О. ЭКОНОМИКА И СОЦИУМ. ЭКОНОМИКА, 625-627.
35. Yusupjonovich, D. T. (2020). Improving the organizational and economic aspects of farms specializing in horticulture. International Engineering Journal For Research & Development, 5(4), 6.
36. Yusupjonovich, D. T. (2019). Effective use of investment in agriculture of the republic of Uzbekistan. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 8(7), 6-10.
37. Yusupjonovich, D. T. (2020). Assess the impact of land reclamation on increasing agricultural productivity. European Journal of Molecular and Clinical Medicine, 7(7), 769-777.
38. Hakimova, D. (2025). INNOVATSIYA VA INNOVATSION SALOHİYATNING PEDAGOGİK AHAMIYATI. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, 204-208.
39. Mashrabjonovna, X. D. (2025). O 'QITUVCHI INNOVATSION SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISH ZAMONAVIY O 'QITUVCHINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY OMILLI SIFATIDA. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, 63-66.

40. Ҳакимова, Д. М. (2020). ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ИННОВАЦИОН САЛОҲИЯТНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ. НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ-2021, 1, 523.
41. Xapizovich, X. A. (2023). Directions of poverty reduction based on the development of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(12), 632-636.
42. Xapizovich, X. A. (2023). Important directions to fight against poverty. *Gospodarka i Innowacje*, 42, 777-780.
43. Kholmiraev, A. K. (2021). Criteria and directions of development of small business activities. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(6), 730-735.
44. Kholmiraev, A. (2020). Ways of small business development. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 9(11), 162-167.